

जगद्गुरु रामानन्दाचार्य राजस्थान संस्कृत विश्वविद्यालय,
मदाऊ, भांकरोटा, जयपुर 302026, Ph. 0141-5132022
अनुसन्धान-केन्द्र

www.jrrsanskrituniversity.ac.in email-jrrsu@yahoo.com

षाण्मासिक शोध पाठ्यक्रम { विद्यावारिधि (पीएच.डी.) हेतु }
SEMESTER RESEARCH COURSE-WORK {FOR VIDYAVARIDHI (Ph.D.)}

**VIDYAVARIDHI SEMESTER COURSE WORK
(ONLY FOR SATRA STUDENTS)**

टिप्पणी:- इस पाठ्यक्रम के प्रथम तीन प्रश्न-पत्र सैद्धान्तिक,
तथा चतुर्थ प्रश्न-पत्र आन्तरिक मूल्यांकन होगा।

प्रथम-पत्रम् / Paper-I

अनुसन्धानपद्धति: / Research Methodology

Max. Marks-100

UNIT-1. अनुसन्धानस्य स्वरूपम् सीमा च-

1. अनुसन्धानशब्दस्य निर्वचनम्, तत्समानार्थकानां गवेषणं, संशोधनमित्यादिपदानां विवरणम्।
2. समालोचनम्, परीशीलनम्, अध्ययनम् इत्यादि पदानां Research पदेन सम्बन्धविवेचनम्।
3. आधुनिकविदुषां मतेन कोशानामाधारेण प्रयोगपरिशीलनेन च अनुसन्धानपदस्य कानिचन निर्वचनानि।

संस्कृतवाङ्मये अनुसन्धानस्य सीमा-

1. वैदिकलौकिकदर्शनवाङ्मयम् ।
2. ग्रन्थानां समीक्षात्मकमध्ययनम् ।
3. मातृकासम्पादनम्, पाठसमीक्षात्मकमध्ययनम् च ।
4. संस्कृतविदुषां व्यक्तित्वम्।
5. अनुसन्धानस्य नूतनक्षेत्राणि। (NLP, Tutoring Systems etc.)

UNIT-2. अनुसन्धानस्य प्रकाराः विषयचयनम्, संक्षिप्तिका च-

1. विमर्शात्मकमध्ययनम् (Critical Study)
2. विश्लेषणात्मकमध्ययनम् (Analytical Study)

3. तुलनात्मकमध्ययनम् (Comparative Study)
4. अन्तःशास्त्रीयमध्ययनम् (Inter-disciplinary Study)
5. विशिष्टमध्ययनम् (Special Study)
6. सर्वेक्षणम् (Survey Research)

अनुसन्धानविषयचयने मूलसिद्धान्ताः-

1. अभिरुचिः
2. योग्यता
3. विषयप्राधान्यम्
4. सामग्रीसमुपलब्धिः

संक्षिप्तिकायां शीर्षकनिर्माणे अवधेयांशाः-

1. स्पष्टत्वम्
2. अनुसन्धेयत्वम्
3. शोधप्रबन्धरूपरेखा
4. विमर्शात्मकशोधप्रबन्धस्य, मातृकाशोधप्रबन्धस्य च प्रस्तावे मूलबिन्दवः।

UNIT-3. सामग्रीसङ्कलनम्, तत्स्रोतांसि तत् पद्धतयश्च-

1. प्राथमिकस्रोतांसि- मूलग्रन्थाः व्याख्याः, पुरात्वाधारः, शिलाशासनानि, शासकीयानि अभिलेखानि च।
2. आनुषङ्गिकस्रोतांसि- साहित्येतिहासः, ग्रन्थसूची, शोधपत्रिकाः, कोशाः, लेखनानि च।
3. आधुनिकोपकरणानि- अन्तर्जालम्, जालस्थानानि, ई-शोधपत्रिकाः, ई-कोशाः।
4. विषयविशेषज्ञैः सह सम्पर्कः- मौखिकस्रोतांसि, व्याख्यानानि च।
5. ग्रन्थालयः, ग्रन्थालयप्राप्यप्रयोजनानि, सामग्र्यन्वेषणप्रकारश्च।
6. प्रश्नावलिपद्धतिः, साक्षात्कारपद्धतिः, सूचीनिर्माणपद्धतिः इत्यादयः।

UNIT-4. शोधप्रबन्धनिर्माणम्, मूलसिद्धान्ताः शोधप्रबन्धप्रस्तुतिश्च-

- अ. शोधप्रबन्धस्वरूपम्, उद्देश्यम्, निर्माणक्रमः, भाषा, लेखनरीतिः
- आ. शोधप्रबन्धनिर्माणम्, तत्प्रतिवेदनम्, अन्तिमशोधसंक्षिप्तिकानिर्माणं च
- इ. शोधप्रबन्धे- श्लोकसूची, पदसूची अनुशीलितग्रन्थसूची एवमादि
- ई. कार्यावसरे ग्रन्थसूचीनिर्माणम् (Working Bibliography)
- उ. टिप्पणीनिर्माणक्रमः
- ऊ. शोधप्रबन्धरूपरेखानुगमः
- ऋ. उद्धरणनियमाः

REFERENCE BOOKS

1. आचार्यः सत्यनारायणः, संस्कृतशोधप्रविधिः, पुरी, 2005
2. डा. नागेन्द्रः, अनुसन्धास्य प्रविधिप्रक्रिया, राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नई दिल्ली,
3. त्रिपाठी, भागीरथप्रसादः, अनुसन्धानपद्धतिः, सम्पूर्णानन्दग्रन्थमाला, 8 वाराणसी, 1969
4. त्रिपाठी, रुद्रदेवः, अन्वेषणाविशेषाङ्कः, लालबहादुरशास्त्रिकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्, नई दिल्ली, 1976.
1. Anderson, Jonathan, Druston & Poole, **Thesis and Assignment Writing** Wiley Eastern Ltd. New Delhi 2002.
2. Dash, K.C. **Elements of Research Methodology in Sanskrit**, Chowkhamba Orientalia, Delhi, 1992.
3. Murthy M.Srimannarayana, **Methodology in Indological Research**, Bhartiya Vidya Prakashan, Varanasi, 1991.
4. Paul Oliver, **Writing Your Thesis**: Vistaar Publications, New Delhi, 2005
5. Watson George, **The Literary Thesis: A Guide To Research**, Oxford University Press, London, 1998.

**VIDYAVARIDHI SEMESTER COURSE WORK
(ONLY FOR SATRA STUDENTS)**

द्वितीयं-पत्रम् / Paper- II

हस्तलेखशास्त्रम्/ Manuscriptology

Max. Marks-100

UNIT-1. मातृका- लेखन- लेखनोपयुक्तानि वस्तूनि-

1. मातृका:- मातृकाणां वैविध्यम्- तालपत्रम्-तल्लक्षणम्- श्रीतालपत्रम्- खरतालपत्रम्-तालपत्रस्य लेखनोपयोगित्वम्- तालपत्रस्य प्राचीनता-तालपत्रे लेखिताः अत्यन्तप्राचीनग्रन्थाः-प्रसिद्धमातृकाग्रन्थालयेषु विद्यमानाः विशिष्टतालपत्रमातृकाः-प्रसिद्धसंस्कृतकाव्येषु तालपत्रस्योल्लेखः।
2. भूर्जपत्रम्- संविधानम्-प्राचीनता-विशिष्टभूर्जपत्रमातृकाः-प्रसिद्धसंस्कृतकाव्येषु भूर्जपत्रस्य उल्लेखः
3. कागजपत्राणि-कागजपत्रस्य प्राचीनत्वम्, लोहपत्राणि, काष्ठफलकम्, शिलाफलकम् इत्यादीनि।

UNIT-2. मातृकासु- लेखनविधिः लेखकश्च-

1. मातृकाः-तासां स्वरूपम् आकृतिश्च (Form & Size)
2. Pagination-Punctuation-Abbreviation (सङ्केताक्षराणि)- Colophon (पुस्पिका) etc.
3. लेखकः-लेखकस्य लक्षणानि-प्रसिद्धग्रन्थेषु प्रयुक्तानि लेखकलक्षणानि-प्राचीने आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये च लेखकस्य उल्लेखः- तद्विषयकप्रमाणानि- लेखकस्य विषये प्रसिद्धाः प्राचीनश्लोकाः-लेखनोपकरणानि।

UNIT-3. लिप्यभ्यासः

लिपीनाम् अभ्यासः-ब्राह्मी, शारदा, प्राचीनदेवनागरीलिपिः, नेवारीलिपिः (ब्राह्मीशारदा-लिप्योः अभ्यासः अनिवार्यः) -ग्रन्थ, नन्दिनागरी, तिगलारी (ग्रन्थ-नन्दिनागरीलिप्योः अभ्यासः अनिवार्यः)

लिप्यन्तरीकरणम्-

लिप्यन्तरीकरणं-(Transliteration) देवनागरीतः रोमन् लिप्यां, रोमन् लिपितः देवनागर्याम्

UNIT-4. ग्रन्थसूची, मातृकागाराणि,राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन्, पत्रिकाश्च-

1. सूचीनिर्माणेतिहासः, तत्र नानाविदुषां योगदानम्
2. पत्रात्मकसूची Card Catalogue.
3. विवरणात्मकग्रन्थसूची Descriptive Catalogue
4. ग्रन्थसूचीनां सूची Catalogus Catalogorum (CC).
5. नवीनग्रन्थसूचीनां सूची New Catalogus Catalogorum (NCC).
6. विविधमातृकागाराणां ग्रन्थसूचयः मातृकागाराणि च
7. राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन्, उद्देश्यं कार्यप्रणाली च
8. मातृकासम्बद्धाः (मातृकासङ्ग्रहालयेभ्यः अन्यतश्च प्रकाश्याः) पत्रिकाः

UNIT-5. विशिष्टाः हस्तप्रतिकृतयः तासां परिचयश्च-

1. Bakshali Manuscripts (1881).
2. Bower Manuscripts.
3. Gilgit Manuscripts.
4. Godfrey Manuscripts.
5. Horiuzi Manuscripts.
6. भूर्जहस्तप्रतिः (Birch-Bark Manuscripts.)
7. आदिपर्वण उपलब्धा प्राचीनतमा हस्तप्रतिकृतिः (The oldest extant Manuscript of the Adiparva.)
8. पैप्पलादहस्तप्रतिकृतिः।

UNIT-6. मातृकासङ्ग्रहणं संरक्षणञ्च-

1. मातृकासङ्ग्रहणस्येतिहासः, तत्र विदुषां संस्थानानां च योगदानम्
2. मातृकासंरक्षणम्- संरक्षणस्य आवश्यकता- मातृकाविनाशने कारणानि- वातावरणस्थितिः-परिसरप्रभावः-कृमिकीटादयः-संरक्षणोपायाः- Fumigation- मातृकायाः सुस्थीकरणम्-(Repair of Manuscripts) तैललेपनम्-इत्यादीनि- मातृकासंरक्षणे प्रसिद्धाः प्राचीनश्लोकाः।
3. मातृकासङ्ग्रहणम्- भारते विद्यमानाः प्रसिद्धमातृकाग्रन्थालयाः, विदेशेषु विद्यमानाः मातृकाग्रन्थालयाः-तथा तेषाम् अध्ययनम्।

UNIT-7. समीक्षाग्रन्थसम्पादकानां मातृकासङ्ग्रहीतृणां व्यक्तिवृत्तम्-

1. डा. श्यामा शास्त्री
2. डा. वि. राघवन्
3. मानवल्लि रामकृष्णकवि
4. टि. गणपतिशास्त्री
5. डा. के. कृष्णमूर्तिः
6. डा. के. वि. शर्मा
7. डा. रेवाप्रसाद द्विवेदी
8. प्रो. अफ्रेच्
9. डा. कुञ्जुणि राजा.

